

JACQUES ADDA • Ekonominin Küreselleşmesi

JACQUES ADDA İsrail Bar-Ilan Üniversitesi'nde başasistan olarak görev yapıyor; uluslararası ekonomi-politik dersi veriyor. Ekonomik kalkınma ve Kuzey-Güney ilişkileri, Güneydoğu Asya ülkelerinin ekonomik ve siyasi modernleşmesi, Güney ve Doğu Akdeniz ülkelerinin ekonomik gelişmesi, ekonomik küreselleşme ve yeni doğan ekonomiler, Avrupa bütünleşmesi ve uluslararası ekonomi politikası konularında uzman.

Fransa Kültür Bakanlığı'nın katkılarıyla yayımlanmıştır.

La mondialisation de l'économie; Tome 1: Genèse, Tome 2: Problèmes
© 1996, 1997, 1998, 2001, 2002, 2004, 2006 Éditions La Découverte

İletişim Yayınları 818 • Araştırma-İnceleme Dizisi 125
ISBN-13: 978-975-05-0017-6
© 2002 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1-7. BASKI 2002-2013, İstanbul
8. BASKI 2017, İstanbul

KAPAK Utku Lomlu
UYGULAMA Hüsnu Abbas
DÜZELTİ Serap Yeğen

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JACQUES ADDA

Ekonominin Küreselleşmesi

La mondialisation de l'économie

ÇEVİREN *Sevgi İnci*

REDAKSİYON VE YAYINA HAZIRLAYAN

Can Belge

i l e t i ŝ i m

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ CİLT

Doğuş	7
--------------------	---

GİRİŞ

Uluslararası Ekonomi, Küresel Ekonomi	9
--	---

BİRİNCİ BÖLÜM

Uluslararası Ekonomik Alanın Oluşması	13
--	----

PAZAR KAPİTALİZMİNİN ULUSLARARASI KÖKENLERİ	14
--	----

Bir Mitin Yapıbozumu.....	14
---------------------------	----

Ortaçağ'da Ticari Devrim.....	19
-------------------------------	----

Avrupalı Dünya Ekonomisinin Ortaya Çıkışı.....	27
--	----

MİLLETLER ŞOKU VE LIBERALİZMİN YÜKSELİŞİ	33
---	----

Merkantilizm ya da İktidarın Hizmetindeki Kapitalizm.....	34
---	----

Klasik Düşünce ya da Uluslararası İşbölümünün Savunulması.....	42
--	----

Sonradan Gelenlerin Neo-Merkantilizmi.....	47
--	----

ULUSLARARASI İKTİSADİ SİSTEMİN YAPILANMASI	51
---	----

Hiyerarşik Bir Alan.....	51
--------------------------	----

Avrupa Dışındaki Dünyaların Bağımlı Kılınması.....	57
--	----

Sermaye ve Nüfusta Aşırı Hareketlilik.....	64
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

Bütünleştirici Özel Sektör Mantıkları	69
--	----

TİCARET MANTIKLARI: “BÜTÜN EVRENİN PAZARI”	71
---	----

Uzmanlaşma ve Rekabet.....	72
----------------------------	----

Rekabet Alanının Yoğunlaşması ve Genişlemesi.....	75
---	----

Ticaret Ağları.....	78
---------------------	----

Yeni Bir Yaklaşım İçin İlk Adımlar.....	81
---	----

KÜRESELLEŞMENİN MERKEZİNDE ÜRETİM MANTIKLARI	85
---	----

Üçlü'nün İçinde Yoğunlaşan Yatırımlar.....	86
--	----

Gelişmekte Olan Bölgelerdeki Yatırımlarda Yeni Dinamik.....	91
---	----

MALİ KÜRESELLEŞME VE PARANIN İSTİKRARSIZLIĞI	101
---	-----

Mali Küreselleşmenin Üç Dönemi.....	102
-------------------------------------	-----

Zorunlu Bir Sonuç: Parasal İstikrarsızlık.....	110
--	-----

SONUÇ

Piyasaların İntikamı	119
-----------------------------------	-----

Sorunlar..... 123

GİRİŞ

Kapitalizmin Küreselleşmesi..... 125

BİRİNCİ BÖLÜM

Entegre Olma ve Dışlama..... 127**KAPİTALİST ÜRETİM TARZININ DÜNYAYA YAYILMASI**..... 129

Yabancı Sermayenin Nüfuz Ediş Biçimleri..... 129

Sanayileşme Stratejileri..... 138

İç Dinamiklerin Önceliği..... 143

KUZEY GÜNEY İLİŞKİLERİNİN YENİ BİÇİMİ..... 147

Hammaddelerin Önemsizleşmesi..... 148

Petrolün Özel Durumu..... 153

Üretim Faaliyetlerinin Küresel Dağılımı..... 155

Yatırım ve Tasarruf Çekme Rekabeti..... 158

AZGELİŞMİŞLİĞİN İNADI..... 161

Dışlamanın Boyutları..... 161

Küresel Ekonominin Hiyerarşik Niteliği..... 168

İKİNCİ BÖLÜM

Zıtlaşma ve İşbirliği..... 179**KARŞILIKLI BAĞIMLILIĞIN İLK DÖNEMİ**..... 181

Petrol Şokları ve Ekonomi Siyasetlerinin Değişimi..... 182

Meksika Sendromu ya da Uluslararası Finansın Tehlikeleri..... 186

Kuzey-Kuzey Arasında Ticari ve Mali Dengesizlikler..... 193

Yükselen Pazarlardaki Kriz..... 197

YENİ DÜZENLEME ÇERÇEVESİ ARAYIŞI..... 202

Ekonomi Politikalarının Koordinasyonu..... 203

Bölgesel Ekonomik Grupların Oluşumu..... 210

Çok Taraflı Kurumların Güçlendirilmesi..... 214

KÜRESELLEŞME VE KRİZ DİYALEKTİĞİ..... 220

Serbest Ticaret, İstihdam ve Sosyal Güvenlik..... 221

Finans Sistemlerdeki Dereglemantasyon ve İstikrarsızlık..... 227

Avrupa'da Para Krizi ve Euro'nun Ortaya Çıkışı..... 232

SONUÇ

Rekabet ve Organizasyon..... 241**Kaynakça**..... 247

BİRİNCİ CİLT

Doğuş

GİRİŞ

ULUSLARARASI EKONOMİ, KÜRESEL EKONOMİ

Küreselleşmeden söz etmek iktisadi bir sistem olarak kapitalizmin dünyaya yayıldığını söylemektir. Bu yayılma öncelikle jeopolitik alanda ortaya çıkmıştır. Sovyet Bloku'nun çöküşüyle kapitalizmin yayılmasının önündeki en önemli engel ortadan kalkmıştır. Çin gibi komünist rejimlerin hâlâ var olduğu ülkelerde ise bunu kısmen pazar ekonomisine ve onun yol açtığı sermaye akışına açılma politikalarına borçlular. Diğer yerlere, Afrika ve Latin Amerika'ya kapitalizmin girmesi IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası mali kuruluşlar tarafından sistematik olarak sağlanmıştır. Seksenli yılların başında bu bölgeleri vuran borç krizi nedeniyle önem kazanan bu kurumlar, tüm güçlerini borçlu ülkelerin ekonomi politikalarında ve iktisadi kurumlarında reform yapılması için kullanmışlardır; bu reformun da amacı gayet açık olarak piyasa ekonomisi mantığını yaymaktır.

Bununla birlikte kapitalizmin dünya genelinde yayılması jeopolitik alanın sınırlarını fazlasıyla aşmıştır. Bu yayılma, ne bir devletler blokunun bir değerine göre, ne de bir üretim modelinin bir değerine göre daha başarılı kabul edilmesine indirgenemez. Bu yayılma, devletlerarası bir sistem mantığının yerine ulusötesi bir ağ mantığı koyma eğilimindedir. Artık kürenin

sınırlarını zorlamaya başlayan kapitalizmin evrensel yayılışının ifadesi olarak küreselleşme, aynı zamanda ve her şeyden önce, dünya çapında sermaye birikimine engel teşkil eden fiziksel ve hukuki sınırları sarma, delme ve sonunda yok etme sürecidir. Bu anlamda dünya ekonomisi, yalın bir uluslararası ekonomiden çok daha fazla şey demektir. Uluslararası ekonomi devletlerin bağımsızlığına saygılıydı ve alışveriş, yatırım ve kredi yoluyla, henüz entegre olmamış bir bütünün özerk parçaları arasındaki ilişkiyi kurardı. Kapitalizm tarihinin belirli bir evresine, büyük ölçüde devletler tarafından korunan, hatta düzenlenen ulusal pazarların sermaye birikiminin asal temelini oluşturduğu evreye denk düşüyordu. Uluslararası yatırım gibi ticaret de bütünlüçilik ölçütleri üzerindeki temele bağlı kalmaya devam ediyordu.

Küreselleşme olgusu, bu sürecin devamı olmaktan çok bir dönüşümü ifade ediyor. Küresel ekonominin bütününi oluşturan parçaların gittikçe daha fazla entegre olması, ona kendine özgü bir dinamik kazandırıyor ve bu dinamik gittikçe daha fazla devletlerin kontrolünden çıkıyor ve paranın kontrolü, kamu finansmanının idare edilmesi gibi devletlerin bazı başlıca egemenlik alanlarına zarar veriyor. İletişim devrimi sayesinde verilerin, imajların ve sermayenin dolaşımının aşırı boyutlara ulaşması, birçok alanda sınır ya da bölge kavramlarını ortadan kaldırıyor. Buna karşılık, üretimin ulusaşırı bir düzlemde düzenlenmesine yardım ediyor ve tüketim normlarının küreselleşmesine katkıda bulunuyor. Ellili yıllara kadar malların ve sermayenin dolaşımını oluşturan bütünlüçülüğün yerini, pazarları ve kaynakları (hammadde, el emeği, dağıtım ağları, iş bilgisi, zekâ, tasarruf, vb.) kontrol etmek amacıyla genelleşen bir rekabet aldı.

Ulusal kerte yok olmaktan daha çok uzak, devletlerarası sistemin önünde daha uzun günler var. Ama artık, bütünlüçleştirici özel girişim mantıklarının hükmettiği ekonomi sahnesinin ikinci planına yerleştiler ve devletler bu mantığa iyi kötü karşı koymaya çalışıyorlar. Dolayısıyla tarihsel perspektifin önemi de bu açıdan bakıldığında fazla abartılmamalı. Merkantilist

dönemde tüccarların ve prenslerin yaptıkları ittifakın hem hassas hem tehlikeli ürünü olan, rakip ulus-devletlerin dünya ekonomisini şekillendirdikleri çağ, uzun vadede yeniden konumlandırıldığıında, uzun bir tarihsel parantezden başka bir şey olamaz. Demek ki küreselleşme daha uzun bir eğilimin devamıdır, bütün fiziksel ve toplumsal alanın giderek daha fazla sermaye yasasına, bin yıl önce Akdeniz'deki tüccar sitelerinin yarattığı ekonomik sistemin son hedefi olan sonsuz birikim hedefine boyun eğme eğiliminin devamıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM
ULUSLARARASI EKONOMİK ALANIN OLUŞMASI

Küresel ekonomi Avrupa'da doğmuştur. Bir Avrupalı için şüphe götürmeyen bu yargı başkaları için şaşırtıcı olabilir. Eğer alışveriş eğilimi *a priori*, Adam Smith'in düşündüğü gibi doğal bir veri ya da bugünün deyimiyle evrensel bir sabit olsaydı, alışverişin küreselleşmesi Uzakdoğu'da veya başka bir yerde de aynı biçimde gerçekleşebilir ya da daha güzeli, birbirinden çok uzak bölgelerde simültane olarak ortaya çıkabilir ve o ülkeleri yavaş yavaş birbirlerine bağlayabilirdi.

Oysa, 1959'da Pierre Chaunu'nün dediği gibi, Christophe Colomb ile Vasco de Gama'nın Çinli olmamaları, bu noktada biraz durmamızı gerektiriyor. 15. yüzyılda Iber Yarımadası'nda hüküm süren monarşilerin etkisi altında Hristiyan Batı dünyası büyük bir silkinişle dünyaya açılırken, 1405 ile 1433 arasında Çinliler de Vietnam, Sumatra, Seylan ve Aden üzerinden büyük bir ilerleyişle Afrika'nın doğu kıyılarına doğru açılıyorlardı. Joseph Needham'ın çalışmaları sayesinde [1969]* bugün biliyoruz ki Rönesans'tan önceki on beş yüzyıl boyunca Çin uygarlığı teknik olarak Batı uygarlığından çok daha ileriydi. Batı uygarlığı birçok önemli yeniliği (matbaadan baruta, man-

---

(*) Köşeli parantezdeki referanslar için kitabın sonundaki kaynakçaya bakınız.

yetik pusulaya kadar bilinen birçok şeyin yanı sıra, mekanik saatlere, dökme demire, çok yelkenli gemilere, kantitatif harı-tacığa kadar) Çin'den aldı. Buna karşılık, kapitalizmin doğu-şuna sebep olan Batı'nın ilerleyişinden farklı olarak, Çin'in denizlerde yayılması aniden, belli bir sebebi olmadan durdu ve bundan sonra bir Çin kapitalizmi gelişmesi gerekiyorsa, bu Çin'in dışında gerçekleşti.

Çin vakası, Batı Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra, Avrupa'yı Ortaçağ'daki ticaret devrimine ve modern kapitalizme yönelten evrimin istisnai niteliğini ortaya çıkarmıştır. Birkaç on yıldır entegre bir sistem olarak yavaş yavaş biçimlenen dünya ekonomisi, aslında Avrupalı bir dünya ekonomisi, başka bir deyişle Avrupa merkezli ekonomik bir dünya olmuştur. Japonya'nın bulaşıcı biçimde yükselmesinin ve Çin'in görkemli uyanışının işaret ettiği farkları ayrıca dikkate almak koşuluyla, bugünkü gelişimin bu Avrupa merkezli dinamiğin giderek yayılan bir uzantısı olduğunu söyleyebiliriz.

PAZAR KAPİTALİZMİNİN ULUSLARARASI KÖKENLERİ

Bir Mitin Yapıbozumu

Yaygın bir kaniya göre, uluslararası ticaretin gelişmesi ulusal ekonomilerdeki büyümenin doğal bir uzantısıdır. Ekonomik tarih ise, pazarların, yerel, kentli bir temelden yola çıkarak, bölgesel, ulusal ve uluslararası pazarlardan geçip bugünkü evrensel pazara ulaşmasıyla, pazarların gitgide entegre olmalarının tarihidir. Uluslararası ticaretin yayılması, ulaşım maliyetlerinin düşmesinin de yardımıyla, dünya ölçeğinde işbölümü ilkesinin yayılmasının nedenidir.

İçten dışa doğru genişleyen böyle bir ekonomik hareket olgusu, Adam Smith'in 1776 yılında yayımlanan *Ulusların Zenginliği* adlı yapıtında geliştirdiği kuramlara dayanır. Smith'e göre, iktisadi çözümlemenin psikolojik temeli "insanın bir şeyi bir başkası karşılığında değiştokuş etme, değiştirme ve sat-

ma yönündeki doğal eğilimi”ndedir. İnsanın değiş tokuş yapmaya yönelik bu doğal eğilimi, siyasi ya da ahlâkî otoriteler tarafından bazı keyfi yasaklarla engellenmedikçe, işbölümünü, dolayısıyla ulusların zenginliğinin temeli olan üretim yeterliliğini mümkün kılar.

Alışveriş alanlarının genişlemesi, hem uzmanlaşmış mesleklerin ve faaliyet dallarının çoğalması, hem de her girişimin kendi içinde işlerini teknik olarak bölmesi sayesinde, ekonominin küresel üretkenliğini artırmayı sağlar. Smith’in, “biri demiri fliflere ayırır, diğeri onu gerer, üçüncüsü keser, dördüncü yontar, beşinci de ucunu biler, vb.” şeklindeki ünlü iğne fabrikası örneği yeniden ele alındığında, her bir uzmanlaşmış işçinin tam gün istihdam edilmesinin, ancak belirli bir satış hacmi yakalandıktan itibaren verimli hale gelebildiği açıkça görülüyor. Bu anlamda Smith, “işbölümünün, pazarların menziliyle sınırlı olduğunu” iddia edebilmişti.

Dolayısıyla ekonomilerin uluslararasılaştırılması, yerel düzeyde başlayan büyümenin organik sürecinin izlenmesinden başka bir şey olamaz ve işbölümü de onun başlıca dayanağıdır. Bu geleneksel anlayışa göre, uluslararası bir ekonomi oluşumunu hazırlayan zincirin halkalarının sırası şematik olarak şu şekilde özetlenebilir: başlangıçta temel ekonomik birimler (aileler, klanlar, köyler) dışa kapalı bir yaşam sürmekte ve ürettiklerinin büyük bir kısmını tüketmektedirler; üretimin *otarşik** düzenlenmesi aşlında bir üretim fazlası olduğu durumda alışverişlere alan sağlar, bu üretim fazlası başka birimlerin ürünleriyle takas edilebilir; üretim fazlalarının değiş tokuş edildiği pazarlar bu şekilde oluştu ve çarçabuk para ortaya çıkıp üste verilen ürünün yerini aldı ve alışveriş imkânlarını çoğalttı. Pazarların mevcudiyeti ve para kullanımının yaygınlaşması giderek yerli üretimin otarşik yapısının yok olmasına neden olmuş ve üretim artık pazara yönelik olup kâr amacıyla yapılır hale geldiğinden, faaliyetlerde uzmanlaşmayı körüklemiştir. Hemen ardından, işbölümü ticaretin yayılma ritmine

---

(*) Ekonomide kendi kendine yeterli olma - e.n.

uyarak derinleşmiş, ticaret giderek faaliyetlerin tamamını çevreler olmuş ve ticaret ağı, tek bir evrensel pazar oluşturacak kadar sınırları aşmıştır.

Tarih ve Antropolojinin Tekzibi

Uluslararası iktisadın (ve kısaca pazar ekonomisinin) doğusunun bu tasviri, ne kadar çekici olsa da, tarihi ve antropolojik araştırmaların getirdiği bilgilerle pek uyuşmaz. Bu tasvir, 18. yüzyılda Avrupa'da algılanabildiği biçimde pazar ekonomisinin karakteristiklerinin geçmişte ve mekânda, ikili yansımasından kaynaklanıyor. Klasik gidişatın Avrupa merkezli ve evrimci niteliğine getirilen en anlamlı eleştirilerden biri, 1944'te, *Büyük Dönüşüm*'de Karl Polanyi tarafından yapılmıştı. Yüzyılın başında yaşamış olan antropologların (özellikle Bronislaw Malinovski ve Richard Thurnwald) çalışmalarına dayanarak, Polanyi, sanayi devrimine kadar pazarın kuruluşunun, kendisi de çok eski olmakla birlikte, farklı medeniyetlerin ekonomik hayatında ancak ikincil bir rol oynadığını gösteriyor.

Ekonomik organizasyon bakımından prekapitalist toplumların özü aslında, o toplumlarda özerk bir alan olarak var olmadı, ama sistematik olarak toplumsal ilişkilerin içinde yer alıyordu. Başka bir deyişle, üretim ve üretimin paylaşılması boyutlarıyla ekonomik sistem, kâr amacı üzerine kurulu bireysel bir rasyonellik olarak yürütülmedi. Başta akrabalık ilişkileri ve dinî temsillerin olduğu, ekonomik olmayan değişkenlere göre yönetildi.

Smith'in iddialarının tersine, alışverişi veya takası sevdiği sanılan bireyin yerine, medeniyetlerin büyük bir çoğunluğunda, tamamen kâr üzerine kurulu faaliyetlere karşı belirli bir tiksinti olduğunu görüyoruz. İlkel toplumlar ve onları izleyen Antikçağ'ın ilk imparatorlukları pazarı reddetmeseler de, genellikle karşılıklılık, yeniden paylaşım ve otarşi üzerine kurulu başka ilkelere göre örgütleniyorlardı. Birçok ilkel toplumun özelliği olan karşılıklılık, ekonomik faaliyetlerin, uzun vadede ilgili tarafların her birine aynı şekilde fayda getiren, dengele-

yen bir alma verme zincirinde yapıldığı anlamına geliyor. İmparatorlukların -Mezopotamya, Mısır, Çin, Hindistan, İran ve Kolomb öncesi Amerika- iktisadi yapılarının temelinde olan yeniden paylaşım, üretimin merkezileştirilmesi ve stoklanması, daha sonra da belirli ilkeler çerçevesinde toplumun üyelerine dağıtılmasıdır.

Geniş bir ölçekte işin topluca örgütlenmesi, pazar ekonomisinin ortaya çıkmasından tamamen bağımsız bir işbölümünün varlığını kanıtıyor. Bu işbölümünün getirdiği üretim fazlası, hemen bir pazar alanı oluşturmamıştır, altyapı çalışmalarının (örneğin sulama sistemi) ve çoğunlukla dinî amaçlı mimari harikaların önünü açmıştır (Mezopotamya zigarutları, Mısır piramitleri ve Maya tapınakları gibi...).

Yerel Pazarlar ve Uzun Dönemli Ticaret

Ticaretin gelişmesine gelince, bu olay, yavaş yavaş birbirine bağlanacak komşu ve yerel pazarlar arasındaki alışverişlerin herhangi bir gelişimine indirgenemez, çünkü bu tip bir eğilim ne Avrupa'da ne de başka bir yerde gözlemlendi. Polanyi [1944 s. 360], Henri Pirene ve Max Weber'in Ortaçağ'da Avrupa ekonomisi hakkındaki çalışmalarına dayanarak, yerel pazarların sadece o civarda yaşayanlar tarafından ziyaret edildiğini ve bu pazarların, kuzeyden ve güneyden gelen bütün tüccarları buluşturan bölgesel çarşıların aksine, büyüme eğiliminde olmadıklarını hatırlatır. Köylülerin ikincil faaliyeti olan yerel ticaret, perakende alış ve satışlarla sınırlıydı. Hiçbir şey, bu kırsal temelden bir tüccar sınıfı çıkabileceğinin iddia edilmesini mümkün kılmıyor.

Aksine, dış ticaretin ya da uzun süreli ticaretin ortaya çıkmasıyla beraber pazar oluşumu önce Batı'nın ekonomik hayatını istila etmiş, daha sonra da kendini gezegenin geri kalanına dayatmıştır. Polanyi'nin temel tezlerinden biri [1944, s.90], bu tarz bir ticaret ekonominin dışında bir alanda kökenlerini bulur, toplumun iç organizasyonu ile bir bağlantısı yoktur, toplum daha ziyade bu tarz ticareten korunmaya çalışır şeklinde-

dir. Avcılık, soygunculuk ya da korsanlık gibi *tradeden** ziyade *raidden*** (çağdaş finasta anlamlı bir biçimde karşımıza çıkan deyim) kaynaklanan tek yanlı bir iştir. İki taraflı ve barışçı alışverişlere geçiş genellikle dış tehditlerin ortaya çıkması karşısında yerel güçlerin tepkisi sayesinde olur.

Malların coğrafi dağılımının yarattığı uzun dönemli ticaret, “nakliyecilerin durması gerektiği yer -ırmak ağzları, deniz limanları, nehir kaynakları-, iki yolcunun yollarının kara yoluyla kesiştiği yer” olan [1944, s.93] pazarların ortaya çıkmasını sağladı. Söz konusu pazarlar her şeyden önce tüccarların bir araya geldikleri yerlerdi, yerel pazarlarda olduğu gibi nihai taleple (türetim) ilk arzın (üretim) karşı karşıya geldikleri yerler değildi.

Yerel ticaret gibi dış ticaret de rekabet değil tamamlayıcılık ilkesi üzerine kurulmuştur. İkisi de kendi kendini düzenleyen pazarın rekabetçi sistemini doğrudan yaratamazlar, bu pazarda her şey, bir arz ve talep dengesinde -fiyat değişiklikleriyle kendileri de değişir- fiyatın belirlendiği bir metaa dönüşme eğilimindedir.

İç Pazarların Oluşumu

Polanyi'ye göre, bu rekabetçi sistemin, başka bir deyişle gerçek pazar ekonomisinin oluşması devletin eseridir. Batı Avrupa'nın (özellikle İngiltere ve Fransa) merkezîyetçi monarşileri, 17. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş birleşmiş, entegre olmuş ve rekabetçi bir iç pazar yaratarak sayısız iç pazar ve dış ticaretin birleşmesini gerçekleştirdiler.

Buraya kadar, iki ticaret türü arasında katı bir ayrıklık vardı. Uluslararası tüccarlar kentlerde, üreticinin çıkarını kollama amaçlı katı bir düzenlemeye tâbi olan perakende ticarete katılmıyorlardı. İstihdam etmekten ürünlerin kalite normlarına kadar her türlü profesyonel faaliyeti kapsayan bu düzenleme, Kilise'nin ahlâkî öğütlerine, özellikle de adil fiyat ve adil maaş

(*) Ticaret - e.n.

(**) Çapul - e.n.

hakkında olanlara uygun olarak meslek odaları tarafından hazırlanmıştı. “Yerel ticaretle ithalat ticareti arasında daha da katı bir ayrıklık ise, kentlerdeki kurumların entegrasyonunu tehdit eden hareketli bir sermaye karşısında kentsel yaşamın tepkisi şeklinde olmuştur” [1944, s.98].

Ekonomi ders kitaplarında genellikle zenginliğin değerli madenlerin birikimiyle bir tutulduğu himayeci bir doktrine indirgenen merkantilizm, önceleri feodal rejimden gelen ulus-devletlerin dayattığı iç pazarın, kentlerin ekonomik ve toplumsal himaye sistemine son vererek serbestleşmesi hareketiydi. Devlet böylece, yabancı tüccarların en büyük dileğini yerine getirerek onlara geniş bir iç pazarda faaliyetlerini sürdürme olanağı tanıyordu. Tüccar sınıfıyla devlet arasında kurulan bu ittifak, pazar ekonomisinin temel özelliği olan rekabet düzeninin doğmasına yol açacaktır.

Alışveriş alanının evrensel doğru genişlediğine dair klasik mite karşı, Polanyi ekonomik ve toplumsal yaşam bütünlüğünü yöneten kurum olarak pazarın uluslararası ticaretten doğduğu şeklinde tersine bir gidişat ortaya koyar. İç ekonomik yapılardan kopuk olduğu için, uluslararası ticaret zenginliğin birikmesini ve yoğunlaşmasını sağlamış, bu zenginliğin nasıl yönlendirileceği de doğmakta olan ulus-devletler için çok önemli bir iktidar oyunu olmuştur. Tüccarlarla prenslerin çıkarları birleşince, sanayi devriminin üzerinde yayılacağı iç pazarların oluşması mümkün hale gelmişti. Üretim alanına makinelerin girmesi de, farklı üretim etmenleri (iş, arazi, para) için pazarların kurulmasını teşvik edecekti, ki bunların sürekli yararlanılabilir olması yatırımların verimliliği için kaçınılmazdı. Hemen ardından rekabetçi sisteme karşı duran geleneksel toplumun son korkulukları da yıkılmış ve toplumun kendisi ekonomik sistemin uzantısı haline gelmişti [1944, s. 111].

Ortaçağ'da Ticari Devrim

Polanyi'nin karşılaştırmalı bir açığa öncelik veren eseri ve onu izleyen araştırmaları [1957] uzun vadede ticaretin gelişmesiyle

Batı toplumlarında gerçekleşen dönüşümü gözler önüne sererler. Bununla birlikte, bu çalışmalar hangi koşulların bu ticareti fişeklediğini ve 11. yüzyıldan itibaren Avrupa'da pazar kapitalizminin nasıl hazırlandığını açıklamaz [Godelier, 1975].

Avrupa'nın ayrıcalığı ne teknik ilerlemeleriyle ne de bir tüccar sınıfının var olmasıyla açıklanabilir. İlkinde, Needham'ın zekice ortaya koyduğu Çin örneği [1969], teknik bilgilerdeki ilerlemenin her tür ticari sorunsaldan bağımsız olarak gelişebileceğini kanıtıyor. On beş yüzyıldan daha uzun bir süre boyunca Çin, teknolojik alanda Avrupa'nın ilerisindeydi ama bunu ticari ya da sınıai bir kapitalizm izlemedi.

Bir tüccar sınıfı ve uluslararası bir ticaretin ise Antik Mezopotamya'dan beri var olduğu bilinir, daha sonraları Fenikeliler ve Yunanlılar tarafından da kullanılmış olan ticari ve finansal teknikler burada doğmuştur. İsa'dan önce 9. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar Akdeniz havzası geniş bir alışveriş ağının ortasında kalıyordu ve bu da uluslararası ölçekte bir işbölümünün varlığına tanıklık ediyordu. Klasik çağda Atina, banka ve ticaret şirketlerinin faaliyetlerini Akdeniz ve Karadeniz üzerine yaydıkları güçlü bir finansal bölgeydi [Cameron, 1889, s. 35]. Ortaçağ Avrupası'na daha da yakın olan İslâm dünyası ise 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar çok yaygınlaşmış bir ticari faaliyetin merkeziydi ve İslâm tarafından mükemmelen yasalaşmıştı.

Buna karşılık ancak Latin Ortaçağ Hıristiyanlığının sonlarına doğru uluslararası ticaretin sıçraması, tüccarları bütün toplumsal düzeni yavaş yavaş değiştirecek kadar güçlendirecektir.. Nedir o zaman Batı'nın özelliği? Uzunca bir süredir tarihsel araştırmaların konusu olan bu sorunun basit bir cevabı yok. Bununla beraber, iktisadi küreselleşmenin nasıl ortaya çıktığını bulmak istiyorsak, bu soruyu başımızdan atamayız.

Siyasi Gücün Dağılımı

Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerine kurulan bu medeniyetin başlıca özelliği kültürel homojenliğiyle siyasi gücün aşırı dağılımı arasındaki zıtlıktır [Baechler, 1971]. 5 ve 10.

yüzyıllar arasında Avrupa, doğuda Macar, güneyde Müslüman ve kuzeyde Normand işgallerine bazen başarıyla bazen başarısızca karşı koyan bir kale idi. “Bu zavallı Avrupa geniş devletlerin ağırlığını taşıyamadı. Daha yeni kurulmuşken çöktüler ve yok oldular. Hızla kurulan Charlemagne İmparatorluğu da, büyük imparatorun ölümünden az sonra dağıldı (814). Kutsal Germen İmparatorluğu kısa sürede büyük, yıkık bir ev haline geldi. Böylece Batı İmparatorluğu küçük ve çok sayıda derebeyliklere ayrıldı” [Braudel, 1963, s. 354].

Bu derebeyliklerinin her biri siyasi ve ekonomik olarak özerk bir birim oluşturuyordu ve kendi savunma duvarlarıyla pratik olarak ele geçirilemez haldeydiler. Toprak, askerî hizmetleri karşılığında kralın derebeyine ya da daha yüksek bir derebeyine veriliyordu. Yeni serf sınıfı tarafından işletiliyordu, serfler geçmişte özgür olup nüfusları azaldığı ve fiziksel güvenlikleri olmadığı için güçlülerin himayesine giren proleterleşmiş ya da resmen köleleşmiş kişilerdi. Toprağın verdiği ürünün bir kısmı köylüye, geri kalanı, ayrıca çeşitli vergiler alan derebeyine veriliyordu. Bu feodal düzenin içinde alışveriş ve para dolaşımı en basit ifadelerine indirgenmişti. Toplumsal sınıf değiştirmek diye bir şey yok gibiydi, herkesin statüsü doğumuyla belirleniyordu. Toprak değiştirmeleri de sınırlandırılmıştı. Serfler derebeylerini özgürce terk edemiyor, derebeyleri de serflerini ancak bütün derebeylikleriyle birlikte satabiliyorlardı.

Bir tek Batı’da ve Japonya’da görebildiğimiz bir özellik, feodal rejim bozulmaya başladıktan sonra, bir sonraki ekonomik evrimde çok önemli bir rol oynayacaktı: toprağın miras yoluyla intikali. Toprağın hükümdarın malı olduğu ve işletecek kişiye ömrü boyunca verildiği Antik Doğu imparatorlukları (Mısır, Babil, Asur, İran, vb.) ile Ortaçağ Doğu imparatorluklarının (Çin, Hint ve İslâm dünyası, vb.) tersine, Batı ve Japonya uzun süre soylarının oluşumuyla ayırt ediliyorlardı. Bu oluşum, yavaş yavaş biriken bir verasetin de temeliydi. Fernand Braudel’e göre [1985, s. 72-74] tüccar burjuvazinin asırlar boyu sırtından geçindiği bu soylar kapitalizmin ortaya çıkışında güçlü bir rol oynadılar.